

Ds Jaco Zuurmond

5 mei 2013 – 63 van Pasen

Joël 2, 21 – 27

1Korintiërs 15,35 – 42a

Johannes 14, 23 - 29

Gemeente van onze Heer, Jezus Christus,

In November 1940, nog in de begintijd van de Duitse bezetting, verschijnt in Nederland een illegale brochure onder de titel 'Bijna te laat'. De brochure van 16 dichtbedrukte pagina's verschijnt anoniem, maar is geschreven door de Amsterdamse predikant Jan Koopmans. In één nacht heeft deze jonge veelbelovende theoloog zijn tekst uitgeschreven, zeg maar uitgeschreeuwd. De directe aanleiding was de Duitse verordening van 30 september 1940 waarin van alle overheidsbeambten van het bezette Nederland dat zij een verklaring ondertekenden dat zij niet van Joodse bloede waren. Velen, zeer velen, de allermeesten hadden die verklaring getekend. Zeer velen onnadenkend, aldus Koopmans, 'zonder ons af te vragen of het misschien ook verkeerd was wat wij deden'. Anderen voorzagen beter waar ondertekening mogelijk toe zou kunnen leiden, maar vonden voor de vragen die zij bijv. bij hun vakbonden daarover stelden niet of nauwelijks gehoor. Men erkende dat men weliswaar met de kwestie zat, maar dat deze in dit stadium nog niet zo ernstig was. Een christelijke onderwijsorganisatie gaf bijvoorbeeld aan bezorgde leden ten antwoord dat men toch ook bij de tienjaarlijkse volkstelling zonder bezwaar zijn godsdienst invulde.

Maar, zo schrijft Koopmans in de brochure, "wij hebben ons niet of nauwelijks gerealiseerd, dat wij, alleen al door de verklaring af té leggen, tot op zekere hoogte medeplichtig komen te staan aan de maatregelen tegen de Joden. Wanneer als één man allen, die het formulier moesten onderteekenen, de onderteekening hadden geweigerd, was het den Duitschers eenvoudig onmogelijk geweest, hun praktijken hier te importeerden." Nu er niet collectief geweigerd is de 'verklaring omtrent de samenstelling van ons bloed' te onderteekenen is de eerste slag verloren, aldus Koopmans, en dus moeten Nederlanders zich klaarmaken voor de tweede slag: "Laat de instanties, die nu tot onderteekenen van de verklaring verplicht of gedwongen of alleen maar gedrongen zijn, nu een duidelijke en onomwonden verklaring afleggen, dat zij tot het ontslag van personen van Joodschen bloede niet bereid zijn!" Het is 'bijna te laat', het gaat om de allerlaatste kans. En als die niet wordt benut, dan is het vervolg duidelijk, aldus Koopmans. Dan volgt "natuurlijk het ontslag van personen van Joodschen bloede"... en wat daarna komt. "Ze gaan eruit... ze gaan er aan". Het is alsof Koopmans in 1940 de martelgang naar de crematoria die zal volgen als in een flits al heeft aanschouwd.

Eén moment van onnadenkendheid – dat is wat Hannah Arendt later de 'banaliteit van het kwaad' zal noemen... één moment van onnadenkendheid met grote gevolgen. Terwijl juist de christen, aldus Koopmans, als geen ander na had moeten denken. "Eer vergete mijn rechterhand zichzelf, dan dat ik een vérklaring onderteekenen, dat ik niet van Joodschen bloede ben, waarbij ik dus verklaar: Gij, Heere Jezus, zijt wel van Joodschen bloede geweest, maar ik gelukkig niet, en daarom kan ik mijn betrekking houden." Ze gaan er uit. Ze gaan er aan...

Jan Koopmans is gedurende de hele oorlog een belangrijke stem geweest in het verzet tegen de antisemitische ideologie. Samen met anderen als de predikanten Buskus, Miskotte en Kroon vormde hij de zgn. 'Lunterse Kring', die door uitgifte van verschillende brochures probeerde te werken aan wat zij noemden een 'betere weerstand'. Weerstand die veel dieper ging dan alleen de gekwetste nationale soevereiniteit – weerstand die juist afstand neemt van de verheerlijking van Nederlands bloed en Nederlandse bodem – omdat je dán juist in de kern heel dicht bij de nazi-ideologie blijft. Koopmans was tijdens de oorlog in Amsterdam dan ook nauw betrokken bij het werk voor de Joden, wat niet onopgemerkt bleef. De bezetter had scherp in de gaten dat men in hem een verklaard tegenstander van de nazi-ideologie voor zich had. Mede om die reden 'logeerde' Koopmans in de laatste maanden van de oorlog op wisselende adressen, want juist 's nachts moest je niet thuis zijn. Het adres waar hij op 12 maart 1945 was, lag dicht bij het Amsterdamse Weteringplantsoen. Op de morgen van die 12e voerden de nazi's daar een executie uit van een groot aantal gevangenen – een represaillemaatregel. Door het rumoer gealarmeerd keek Koopmans vanuit het raam van zijn kamer naar wat er buiten gebeurde. Een van de kogels vloog over de hoofden van

de gevangenen heen, ketste af, en trof Koopmans in de oogkas. Anderhalve week later, op 24 maart, overleed hij, nog geen veertig jaar oud.

Laten we vandaag via Jan Koopmans onze lezing van Paulus Opstandingspreek voortzetten. In datzelfde 1940 verscheen van de hand van Jan Koopmans namelijk ook een bundel met preekschetsen, onder de titel Nieuwe Postille. Voor de tijd na Pasen biedt Jan Koopmans een aantal preekschetsen aan bij het Opstandingshoofdstuk uit de Korintenbrief van Paulus. Het hoofdstuk dat ook in onze diensten na Pasen dit jaar centraal staat.

Wat opvalt is dat Koopmans volledig blijft staan in de enorme spanning die Paulus laat zien tussen ons hedendaags lichaam en het Opstandingslichaam. We zullen totaal anders opstaan. Als totaal nieuwe mensen .

Anno nu hebben we zeker bij dat laatste onze vragen. Is er dan niets goed van wat wij doen? Is er dan niets in ons dat eeuwigheidswaarde heeft? Of om het iets milder te formuleren: Er is toch zeker wel enige relatie tussen onze goede bedoelingen en het goede voorbeeld dat Jezus gegeven heeft? En zo relativëren we maar al te graag de spanning van Paulus. Hij is ons te negatief.

Theologen als Jan Koopmans uit het begin van de vorige eeuw hadden minder moeite met de kritische tonen van Paulus. In de verschrikkingen van de eerste wereldoorlog, en in de aanloop naar de tweede, hadden zij gezien waar het met goede bedoelingen van mensen op uit kan lopen. Juist een al te gemoedelijk Jezusbeeld – Jezus in het verlengde van ons beste streven en diepste waarden, een hemel als kroon op onze aardse noblesse - had volgens hen de mensen in (West) Europa volkomen weerloos gemaakt tegen nationalistische grootspraak. Gott mit uns, zo stond op de koppels van de Duitse soldaten in de keizertijd. En God, Nederland en Oranje waren onlosmakelijk met elkaar verbonden, zo vond men in de lage landen. En dankzij dat soort heilloze vermenging stonden gelovigen weerloos tegen de verering van bloed en bodem – en alle geweld dat daaruit volgde. Het wantrouwen van Paulus richting onze menselijke kracht ervoeren deze theologen daarom nog niet eens zozeer als realistisch, als wel als zeer heilzaam. Als mensen zichzelf zien als bron van eigen redding dan loopt het altijd verkeerd af... zo hadden zij ervaren.

Hoe kostbaar was het dan voor hen om bij Paulus te mogen lezen dat de nieuwe mens Gods werk is. En alleen Gods werk. Dat was kostbare kritiek. Maar tegelijk had die kritiek een keerzijde. Voor Koopmans betekenen de kritische Pauluswoorden omgekeerd een diepe troost. Het beeld van de 'nieuwe mens' was voor Koopmans een bron van ongekende moed. Ik citeer – uit die Postille: "Wel is het leven hier op aarde een gevaarlijk leven. Maar niets kan ons meer dodelijk treffen. Want de dood is al voorbij! De strijd mag worden aangebonden in de zekerheid van de overwinning. In een toekomst, welke wij zullen beleven – zij het ook 'na de dood', daarom toch niet minder: beleven! – is de overwinning zeker." Aangrijpende woorden, als je ze leest naast het leven van Koopmans.

In 1943 heeft Koopmans de kans om een brief te schrijven aan Karl Barth, de Zwitserse theoloog die één van de grote mensen was achter het Duitse kerkverzet. Hij reageert in die brief op een aantal vragen die vanuit de Nederlandse kerk eerder aan de grote theoloog zijn gesteld. Of de kerk moest blijven bidden voor de Koningin, zo werd bijvoorbeeld aan Karl Barth gevraagd. Vragen, aldus Koopmans, waar wij het antwoord zelf al lang op wisten. Maar de hoofdvraag, zo Koopmans, hebben we niet gesteld. Namelijk... "of wij werkelijk geloven in Jezus Christus".

Dat was, aldus Koopmans, dé vraag voor Nederland in bezettingstijd.

Het is vast niet verkeerd wanneer wij ons vandaag, zondag 5 mei 2013, de zesde zondag van Pasen, door deze dappere gelovige mens op dezelfde wijze laten bevragen.

Amen